

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG
- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA
- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS
- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE
- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítéltjeinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

PÁLFFY GÉZA

A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*

Vitatható koncepciók: függetlenségi harcok és országegyesítések

A történeti magyar állam históriájában az 1606. évi bécsi békétől az 1711. évi szatmári megegyezésig tartó hosszú 17. század különleges helyet foglal el. A hosszabb-rövidebb háborúkkal és gyakori békekötésekkel fémjelzett korszak Magyarországnak történetét az elmúlt bő fél évszázad magyar és nemzetközi történetírása számos értelmezésben mutatta be. Az 1950–1970-es években e korszakot a *magyar függetlenségi küzdelmek* egyik legmeghatározóbb időszakának tartották. Sőt az iskolájukat akkor végzők közül sokan így tartják Magyarországon mind a mai napig. Emiatt ez a szemlélet a történeti köztudatban napjainkig elevenen él, amit Magyarország függetlenségének 1989. évi visszaszerzése – teljesen érthetően, ám anakronisztikus módon – ugyancsak erősített. Ez a koncepció elsősorban nem egy szaktörténész, hanem a magyarországi tudományos szocializmus egyik vezető képviselője, Mód Aladár hét kiadást megélt könyvének (*400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*) hatására terjedt igen széles körben el.¹ E mű ugyanis az 1940–1950-es években igen sikeresen épített a 19. század második felében megszületett magyar nemzeti romantikus történetírás függetlenségi irányzatának meghatározó hagyományaira, amelyek hol erősebben, hol gyengébben a 20. század első felében is elevenek maradtak.²

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt (2012–2017) támogatásával készült. Ezen írás rövidebb előadás-változata nemrég megjelent egy főként 19–20. századdal foglalkozó konferenciakötetben: *Pálffy Géza: A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada?* In: *Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. A Habsburg Történeti Intézet és a Budapesti Andrassy Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Fakultásának 2012-es konferenciája.* Szerk. Gerő András. *Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány–Habsburg Történeti Intézet, Bp., 2014. 11–19.*

1 *Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért.* 7. jav. bőv. kiad. Szikra, Bp., 1954., ill. cseh nyelvű kiadása: *Uő: 400 let bojů za nezávislost Maďarska. Státní nakladatelství politické literatury, Praha, 1955.*

2 *Steven Bela Vardy: Modern Hungarian Historiography. East European Monographs–Columbia University Press, Boulder–New York, 1976. (East European Monographs 16.) 43–46., 121–128.; Gunst Péter: A magyar történetírás története. Csokonai, Debrecen, 2000. (Történelmi Kézikönyvtár) 139–273.; Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Bp., 2011. passim.*

A történeti alap kutatásokat sohasem végző Mód szerint az 1526 és 1918 közötti magyar történelem nem volt más, mint a magyarság függetlenségi küzdelme a „német elnyomókkal”, az „osztrák gyarmatosítókkal” és az „imperialista Habsburgokkal” szemben. E függetlenségi háború sorozat vezéralakjai az Erdélyi Fejedelemség uralkodói, elsősorban a hosszú 17. században élt Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc voltak. Ennek a történeti koncepciónak a korabeli politika általi elfogadását szemléletesen jelzi, hogy a budapesti Hősök terén álló magyar királypanteon Habsburg uralkodóinak (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobrait az 1950-es évekre a kommunista államvezetés Bocskai, Bethlen, Thököly, II. Rákóczi Ferenc és Kosuth Lajos alakjaira cseréltette ki.³ E történelem- és emlékezetpolitikának köszönhetően így generációk tanulták ebben a szemléletben Magyarország 17. századi, sőt valójában teljes modern kori történetét.

Ezt a folyamatot erősítette, hogy az 1950–1970-es években a professzionális magyar történetírásban is széleskörűen elfogadták vagy legalábbis elfogadni kényszerültek ezt a koncepciót. Magyarországon ezt leginkább talán Benda Kálmán *Bocskai István függetlenségi harca* (1952) és Nagy László *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért* (1969) című kötetei, valamint R. Várkonyi Ágnes sok kiadást megélt népszerűsítő összegzése (*Két pogány közt. A Rákóczi-szabadságharc története*) jelzi.⁴ Ám ugyanezt a szemléletet közvetítette a nemzetközi szakmai közönség számára Köpeczi Béla *The Hungarian Wars of Independence of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* című tanulmánya (1982), valamint az idegen nyelven megjelent Magyarország-történetek is.⁵ E munkák hatása a mai napig érződik mind a magyarországi történeti köztudatban, mind a nemzetközi történetírásban. Az utóbbi kapcsán ezt jól tükrözi a legfrissebb, 2006-ban megjelent angol nyelvű Magyarország-történet. Ez a 16. század közepe utáni másfél évszázad ma-

3 *András Gerő*: Heroes' Square – Budapest. Hungary's History in Stone and Bronze. Corvina, Bp., 1990. 30–33.

4 *Benda Kálmán*: Bocskai István függetlenségi harca. Művelt Nép, Bp., 1952.; *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Akadémiai, Bp., 1969.; *R. Várkonyi Ágnes*: Két pogány közt. A Rákóczi-szabadságharc története. 4. kiad. Móra, Bp., 1979. (Képes történelem). Később, főként a rendszerváltás után, amikor erre lehetőségük adódott, mindhárman jelentősen árnyalták korábbi függetlenségi véleményüket, sőt Nagy László szinte teljesen felülírta korábbi nézeteit. Számos példával mindhármuknál: *Benda Kálmán*: A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk. Szerk. Lukács János. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2004. (Protestáns Művelődés Magyarországon 11.); *Nagy László*: A magyarországi Habsburg-uralom a török hódoltság idején. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1992) 2. sz. 3–29.; *R. Várkonyi Ágnes*: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 1994.

5 *Béla Köpeczi*: The Hungarian Wars of Independence of the Seventeenth and Eighteenth Centuries in Their European Context. In: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. Ed. János M. Bak–Béla K. Király. Social Sciences Monographs–Atlantic Research and Publications–Columbia University Press, Boulder (Co.)–Highland Lakes–New York, 1982. (War and Society in Eastern Central Europe 3. – Eastern European Monographs 104. – Atlantic Studies on Society in Change 12.) 445–455.; vö. még pl.: A History of Hungary. Ed. Ervin Pamlényi. Collet's, London–Wellingborough, 1975. 151–178.

gyarországi történelmét *The Struggle for Independence (1547–1711)*, a 2010. évi magyar fordításban pedig *A függetlenségi harcok (1547–1711)* címmel összegezte.⁶

Az 1980–1990-es években a kora újkori dinasztikus államok rendszerére vonatkoztatva már egyre anakronisztikusabb függetlenségi szemléletet fokozatosan egy újabb koncepció váltotta fel Magyarországon: az Erdélyi Fejedelemségből kiinduló, úgynevezett *országgyesítési kísérletek* elmélete. Eszerint Bocskai István és említett fejedelem-utódai már nem a függetlenségért, hanem a Buda 1541. évi török elfoglalása után három részre szakadt történeti Magyarország területi egységének helyreállításáért harcoltak. Ennek az érdemi módosulásnak érzékletes példája a magyar történetírás II. világháború utáni legjelentősebb vállalkozása, a *Magyarország története tíz kötetben*. A sorozat 1980-as évek közepén megjelent 17. századi kötete már nem beszélt 17. századi függetlenségi harcokról. Az erdélyi fejedelmek ekkor már csupán *Habsburg-ellenes küzdelmeket* és *országgyesítő kísérleteket* vezettek.⁷

Míg az első elmélet az 1948 utáni magyarországi politikai rendszernek a történetírásra gyakorolt erőteljes hatásáról tanúskodott, a második „csupán” arról a lényeges körülményről feledkezett meg, hogy az erdélyi fejedelmek a 17. században mindvégig az Oszmán Birodalom vazallusai voltak, bár a török Portától való függésük kisebb volt, mint a román fejedelemségé. Habsburg-ellenes fegyveres küzdelmekbe így csakis Isztambul beleegyezésével foghattak, miként trónjuk betöltése is jelentős mértékben a szultáni udvar akaratától függött. Így országgyesítő háborúkat természetesen nem, pusztán Habsburg-ellenes hadjáratokat vezettek – miként mindezt a legfrissebb kutatások már hangsúlyozzák.⁸ E téren csak a 18. század elején II. Rákóczi Ferenc jelentett kivételt, aki már nem függött az oszmán-

6 *Bryan Cartledge: The Will to Survey. A History of Hungary.* Timewell Press, London, 2006. 102–128., ill. magyar nyelven: *Uő: Megmaradni... A magyar történelem egy angol szemével.* 2. jav. kiad. Officina '96, Bp., 2010. 117–142.

7 *Magyarország története 1526–1686.* I–II. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. 2. kiad. Akadémiai, Bp., 1987. (Magyarország története tíz kötetben 3/1–3/2.), különösen II. 1043–1155., ill. nagyjából ugyanebben a szemléletben R. *Várkonyi Ágnes: A Királyi Magyarország 1541–1686.* Vince Kiadó, Bp., 1999. (Tudomány–Egyetem) 70–90.

8 Minderre újabban ld. az alábbi két friss tanulmánykötet eredményeit: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević. Brill, Leiden–Boston, 2013. (The Ottoman Empire and its Heritage 53.); *Europe and the „Ottoman World”. Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries).* Ed. Gábor Kármán–Radu G. Păun. Isis, Istanbul, 2013., ill. magyar nyelven újabban Bethlen Gábor kapcsán: *Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621).* Századok 145. (2011) 915–973., ill. II. Rákóczi György apropóján B. *Szabó János–Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez.* I–II. Századok 146. (2012) 1015–1048., 147. (2013) 931–999., valamint *Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban.* Keletkutatás (2011) tavasz: 25–72.

noktól, ám akinek szintén csak vágyálmaiban valósulhatott meg egy általa birto-
kolt teljes történeti Magyarország.⁹

Noha az elmúlt két évtizedben az új kutatásoknak köszönhetően szakmai kö-
rökben az országegyesítésről szóló koncepció is egyre inkább kikopóban van, a
közép- és felsőfokú történelemoktatás egy jelentős részét még áthatja. Ezt jól jelzi
egy egészen frissen (2014) megjelent általános iskolai (hatodikos) történelemtan-
könyv, amely szerint például „Bethlen Gábor erdélyi fejedelem legfőbb politikai
törekvése a három részre szakadt Magyarország újraegyesítése volt”.¹⁰ E koncepció
továbbélése elsősorban azzal magyarázható, hogy a magyar történeti köztudat-
ba a 19. század második fele óta szinte folyamatosan plántált nemzeti függetlenségi
mítoszokra sokszor annak a 17. századnak az értékelésekor is épít mind a
történetírás, mind az aktuálpolitika, amikor Európában még egyetlen nemzetállam
sem létezett. Ezt számottevően elősegíti persze az is, hogy a modern kori nemzet-
eszmék egyes csírái kétségkívül e században születtek meg.¹¹

A magyarországi szemlélettől a nemzetközi történetírásban is csupán kevesen
térnek el, hiszen a világnyelveken született munkák is általában a Magyarországon
készült, majd idegen nyelvre lefordított nagyobb összefoglalásokra építenek. Mar-
kás kivételt – a külső vizsgálati szempontnak köszönhetően – csupán három
olyan szerző munkája jelent, akik a közép-európai Habsburg Monarchia keretében
vizsgálták a Magyar Királyság történetét. Az angol Robert Evans úttörő monográ-
fiájában (*The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*) már 1979-ben is
egészen más megvilágításban, azaz nem a függetlenség vagy az országegység
szemszögéből, hanem a bécsi udvar és a magyar rendek kapcsolatrendszerére fókuszálva
mutatta be az általa vizsgált korszak magyarországi történetét „Limited
rejection” fejezetcímmel.¹² Hasonló szemlélet mondható el újabban az osztrák

-
- 9 Rákóczi függetlenségi háborújának hatalmas irodalmára ld. legutóbbi bibliográfiáját: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel. Osiris, Bp., 2004. (Nemzet és emlékezet) 774–807., ill. újabban angol és francia nyelven vö. *István M. Szijártó: The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion*. In: *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe. Commemorating 1956*. Ed. László Péter–Martin Rady. Hungarian Cultural Center, London, 2008. 67–76. és *Correspondance diplomatique relative à la guerre d’indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711)*. Ed. Ferenc Tóth. Honoré Champion, Paris, 2012. (Bibliothèque d’études de l’Europe centrale 9.) 11–114.
- 10 *Sólyom Márk–Nagy Lajos–Tárnóczai Géza: Történelem*. Tankönyv 6. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2014. 87.
- 11 *Balázs Trencsényi: Early-Modern Discourses of Nationhood*. Phil. Diss. Central European University, Bp., 2004.; *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Ed. Balázs Trencsényi–Márton Zászkaliczky. Brill, Leiden–Boston, 2010. (Studies in the History of Political Thought 3.) passim és *Szabó András Péter: „De profundis”*. *Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában*. Századok 146. (2012) 1085–1160., különösen 1150–1159.
- 12 *Robert] J[ohn] W[eston] Evans: The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation*. Oxford University Press–Clarendon Press, Oxford–New York, 1979. 235–274., ill. újabb német kiadása *Uő: Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700*. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. 2. Aufl. Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1989. (Forschungen zur Geschichte des Donauraumes 6.) 177–201.: „Ungarn: Beschränkte Zurückweisung” c. alfejezet.

Thomas Winkelbauer 16–17. századi Habsburg Monarchia-története (2003) és a francia Jean Bérenger magyar korújkor-történeti összefoglalója (2010) kapcsán is. Winkelbauer a monarchia államalakulatainak sorában sohasem feledkezik meg a Magyar Királyságról, legyen szó a monarchia szerkezetéről, had- és pénzügyeiről, vagy vallási, társadalmi és kulturális viszonyairól, sőt külön elemzi a török hódítás és a rendiség kérdését mind a királyság, mind a monarchia históriája szempontjából.¹³ Bérenger ugyanakkor a magyar országgyűlésekről és a török háborúkról folytatott saját kutatásaira is építve az 1606 és 1711 közötti Magyar Királyság históriáját „Le conflit constitutionnel du XVIIe siècle” címmel jellemezte.¹⁴ Ezek az új szemléletű elképzelések azonban csupán a legutóbbi évtizedben kezdtek számottevően hatni a magyarországi történetírásra és egyetemi oktatásra.

Egy új értelmezés: szakítások és kompromisszumok évszázada a Magyar Királyságban

Jelen tanulmányban magam egy új, de természetesen nem kizárólagos értelmezését szeretném adni a 17. századi Magyar Királyság történetének. Ez szellemiségében sokkal közelebb áll az utóbb említett három nemzetközi megközelítéshez, mint a gyakran előítéletekre és mítoszokra építő magyarországi elméletekhez. A bemutatott magyar koncepciók ugyanis véleményem szerint nemcsak általános szemléletükben problematikusak, hanem abban is, hogy a magyar történelmet csaknem kizárólag a 16. század közepén létrejött Erdélyi Fejedelemség szemszögéből vizsgálják.¹⁵ Elsősorban azért, mert ezek az elképzelések – ma már tudjuk: tévesen – a fejedelemséget a 19. századi nemzeti romantikus történetírás jegyében a magyar nemzeti függetlenség bástyájának és az önálló magyar államiság szimbólumának tekintették.

Egy ilyen Erdély-központú szemlélet létjogosultságát persze nem szeretném elvitatni, ugyanakkor az 1541 után három részre szakadt történeti Magyarország históriája nem írható meg csupán egyetlen szemszögéből. Sőt igazán korrekten csak a három állam: egyrészt a Habsburg Monarchiába integrálódott Magyar Királyság, másrészt a Duna medencéjében jelentős magyarországi területeket elfoglaló Osz-

13 *Thomas Winkelbauer*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. I–II. Ueberreuter, Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522–1699.) I. 123–173. stb.

14 *Jean Bérenger*: La Hongrie des Habsbourg. I. De 1526 à 1790. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2010. 105–204.

15 *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. 2. kiad. Gondolat, Bp., 1984. (Magyar História); *Cristina Feneşan*: Constituirea principatului autonom al Transilvaniei. Editura Enciclopedică, Bucureşti 1997.; *Oborni Teréz*: Tartományból ország. Erdélyi változások a 16. század első felében. In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. METEM, Bp., 2004. 165–178.

mán Birodalom, harmadrészt az utóbbi vazallus állama, az Erdélyi Fejedelemség keretében vizsgálható.

Napjainkban tehát már nehezen fogadható el, hogy a középkori magyar állam jogutódja, a Habsburg Monarchia részévé vált Magyar Királyság 17. századi történeti narratívájának szemszögéből vizsgáljuk. Azaz a két nagyobbrészt magyarok vezette állam, a királyság és a fejedelemség (politika-, had- és igazgatás-) története – gyakori érintkezéseik ellenére – sem írható le egy modell vagy egy koncepció keretében. Már csak azért sem, mert az előbbi Közép-Európa vezető hatalmának, a Habsburg Monarchiának a része volt, az utóbbi pedig a korabeli világ egyik leg-erősebb államának, az Oszmán Birodalomnak az érdekszférájába tartozott. E két nagyhatalom pedig a 15. századtól évszázadokon át egymás riválisának számított.

A magyarországi török hódítás után megmaradt, mintegy 120 000 km²-nyi, azaz még mindig igen jelentős területű Magyar Királyság 1606 és 1711 közötti története vizsgálható és vizsgálendő úgymond a saját maga szemszögéből: minde-
nekelőtt a monarchia és a királyság, a bécsi Habsburg-udvar és a magyar politikai elit viszonyrendszerében – miként Evans, Winkelbauer, Bérenger és későbbi írá-
saiban¹⁶ részben már Benda Kálmán is tette.¹⁷ Ebben a rendszerben új kutatásaim alapján magam a Magyar Királyság 17. századi történetét *a kiegyezések és kompromisszumok évszázadának* tartom. Még pontosabban fogalmazva *a szakítások és kiegyezések évszázadának*, hiszen az újabb és újabb sokszínű kompromisszum-
rendszereket mindig kisebb-nagyobb szakítások előzték meg.¹⁸ Az eddigi elképze-
lésekkel ellentétben tehát nemcsak a 19. századi magyar történelmet határozta meg
egy döntő jelentőségű kiegyezés (1867), sőt nemcsak a 18. század fogható fel a
kompromisszumok korának – miként Poór János találóan nevezte¹⁹ –, hanem ki-
emelten igaz ez a 17. századi magyar állam történetére is.

Mindez természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy a történeti Magyarország területén 1541 után százötven éven át osztozó három állam (a Magyar Királyság, az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség) történetét egymástól me-
reven elválasztanánk. Háborúikat ugyanis – akár az oszmánok vagy az erdélyi
fejedelmek a császárok és magyar királyok ellen, akár fordítva – egymás területein

16 *Benda Kálmán*: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 445–479.; *Uő*: Habsburg Absolutism and the Resistance of the Hungarian Estates in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Ed. R[obert] J[ohn] W[eston] Evans–T[revor] V. Thomas. Macmillan, London, 1991. (Studies in Russia and East Europe) 123–128.; *Uő*: A nemzeti hivatástudat i. m. (4. jz.) passim.

17 Hasonlóra a 16. század kapcsán nemrég egy önálló kötetben már kísérletet tettem. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. *História–MTA TTI, Bp.*, 2010. (*História Könyvtár. Monográfiák* 27.).

18 Erre az új koncepcióra egy nemrég megjelent népszerűsítő összegzésben a teljes történeti Magyarország korszakbeli fejlődésére is véleményem szerint érzékletesen alkalmazható *romlás és megújulás* kifejezésekkel próbáltam utalni. Vö. *Pálffy Géza*: *Romlás és megújulás 1606–1703*. Kossuth, Bp., 2009. (Magyarország története 10.).

19 *Poór János*: A kompromisszumok kora. ADAMS, Bp., 1992.

azaz az egykor egységes történeti Magyarországon folytatták. Hogy csak a legfontosabb 17. századi hadjárásokat említsük: például 1604–1606-ban (Bocskai István mozgalma), majd 1619–1621-ben, 1623–1624-ben és 1626-ban (Bethlen Gábor II. Ferdinánd elleni hadjáratai), 1644-ben és 1645-ben (I. Rákóczi György III. Ferdinánd elleni hadjáratai) vagy éppen az 1660–1664. és az 1683–1699. évi nagy török háborúk idején. Sőt a bécsi udvar és a magyar rendek között az újabb és újabb kompromisszumrendszereket többnyire az ebbe szükségessé, hogy a 16. században fennálló egyensúlyt az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratai felborították. Mégpedig elsősorban azzal, hogy a királyság politikai elitjének egy részét (részben fegyveres kényszerből, részben különféle céljaik hatékony támogatásával) sikerült maguk mellé állítaniuk.

Öt kompromisszum a hosszú 17. században

A hosszabb-rövidebb háborús időszakok elmúltával ugyanakkor nem csupán a szemben álló államok vezetői (a Habsburg uralkodók és a fejedelmek) kötöttek rendszeresen békeszerződéseket, hanem a két táborra szakadt magyar királysági elit is mindig kiegyezett mind egymással, mind a bécsi udvarral. A békeszerződéseket követő megegyezéskeresés a 17. századi Magyar Királyságban végül véleményem szerint *öt meghatározó kiegyezést, vagyis új kompromisszumrendszert* (1608, 1622, 1647, 1681, 1711) eredményezett. Ezek – a szatmári békességet csupán részben kivéve – mind magyar országgyűléseken születtek.

Az *első kiegyezés* az 1608. őszi pozsonyi országgyűlésen jött létre: egyrészt a II. Rudolf császárt a nevezetes *Bruderzwistben*²⁰ a rendek segítségével a magyar trónról lemondató II. Mátyás magyar király (1608–1619) és a magyar rendek között, másrészt a Bocskai-felkelés (1604–1606) idején két pártra szakadt királysági rendek között. Ennek előfeltétele egyrészt a hosszú török vagy másként tizenöt éves háborút (1591/93–1606) lezáró zsitvatoroki békeszerződés, másrészt a rendkívül sokszínű felkelés végét jelentő bécsi béke 1606. évi megkötése volt.²¹ Az új kompromisszumrendszer – korszakindító volta miatt is – régebb óta viszonylag jól ismert mind a magyar, mind a nemzetközi történetírás számára, s többen tartják és nevezik meghatározó kiegyezésnek.²²

20 Újabbán vö. Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611). Ed. Václav Bůžek. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, České Budějovice, 2010. (Opera Historica 14.).

21 *Gustav Bayerle*: The Compromise at Zsitvatorok. Archivum Ottomanicum 6. (1980) 5–53.; Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). Hrsg. Karl Nehring. Oldenbourg, München, 1983. (Südosteuropäische Arbeiten 78.); *Karl Nehring*: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609). Századok 120. (1986) 3–50.; ill. újabbán „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. DE Történelmi Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen, 2006. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 8.).

22 A régebbi irodalommal részletesen *Pálffy Géza*: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2009. (Századok Füzetek 3.) 48–66., ill. frissen *Papp Sándor*: Török

A 17. század második kiegyezését viszont szinte teljesen elfeledte a történetírás. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem II. Ferdinánd elleni 1619–1621. évi magyarországi hadakozását ugyanis szintén egy nemzetközi szempontból is fontos békeszerződés zárta 1621–1622 fordulóján a morvaországi Nikolsburgban. Ez teremtette meg azután a lehetőséget az 1622 májusa és augusztusa közötti soproni országgyűlésen a bécsi udvar és a magyar rendek, illetve a fejedelmi hadjáratok alatt ismét két táborra szakadt magyar politikai elit kibéküléséhez.²³ Míg ezt az új kompromisszumrendszert a 19. század végén még számon tartotta a magyar történetírás,²⁴ az elmúlt évtizedek összefoglalóiban legjobb esetben is – nem tévedés – csupán néhány sornyi figyelmet kapott.²⁵ Emiatt az 1622. nyári soproni országgyűlésen bekövetkezett kiegyezést és új hatalomelosztást a Habsburg-kutatás sem tartja számon, csupán egy nemrég elhunyt színháztörténésznek, Otto G. Schindlernek köszönhetően a nemzetközi operakutatás számol vele.²⁶

Az 1622. nyári kompromisszumrendszert csaknem hasonló koreográfia szerint követte az I. Rákóczi György fejedelem III. Ferdinánd elleni két hadjáratát (1644, 1645) lezáró béke 1645 decemberében. A nikolsburgi békeszerződéshez hasonlóan ez is külföldön, nevezetesen a felső-ausztriai Linzben született meg a császár és magyar király, illetve az erdélyi fejedelem között. Noha a békeszerződésről sokat tudunk,²⁷ az azt követő pozsonyi országgyűlésen 1646 szeptemberétől 1647 júniusáig megszülető *harmadik kompromisszumrendszer* még csupán nagy vonalaiban ismert.²⁸ Ugyanez mondható el a 17. század eleje óta a királyság és a fejedelemség között – többek között a Rákócziak itteni meghatározó

szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2013.

- 23 Egészen frissen Pálffy Géza: Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben: az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter–Katonai Csaba. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK TTI, Sopron–Bp., 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1.) 17–59.
- 24 Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Athenaeum, Bp., 1898. (A magyar nemzet története 6.) 340–346.
- 25 Magyarország története 1526–1686 i. m. (7. jz.) I. 836–837. Az alábbi újabb meghatározó összegzések közül az 1622. nyári soproni diéta – a nádorválasztást kivéve – szinte teljesen kimaradt: R. Várkonyi Á.: A Királyi Magyarország i. m. (7. jz.) 182. (az itt olvasható kronológiában nyilván elírás miatt pozsonyi országgyűlésként szerepel), ill. Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Pannonica, Bp., 2000. (Magyar Századok 7.) 53.
- 26 Otto G. Schindler: Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban – A Habsburg Birodalom első operaelőadása? Magyar Zene 41. (2003) 337–372.
- 27 A linzi béke okirattára. Kiad. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1885.
- 28 Az 1646–1647. évi tárgyalásokra a régebbi irodalomból ld. Zsilinszky Mihály: A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikk története. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1890.; Tusor Péter: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta reliquiává válásában (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban). Magyar egyháztörténeti vázlatok 10. (1998) 5–26.; Péter Katalin: A protestáns vallásszabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen. Egyháztörténeti Szemle 7. (2006) 2. sz. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-protvallszab.htm> (a letöltés ideje: 2014. okt. 10.) A diéta forrásanyagának kiadásán Bessenyei József dolgozik.

birtokainak köszönhetően is – különleges ütközőzónává váló Felső-Magyarország, illetve az itt élő katolikus fő- és köznemesség kutatása kapcsán. Az ő helyzetük és lehetőségeik elemzésére a jövőben önálló esettanulmányok lennének hivatottak.²⁹

A Thököly Imre vezette kuruc felkelés (1671–1685)³⁰ első időszakát – több fegyverszünet után – az 1681. évi soproni diétán létrejött *negyedik kiegyezés* zárta. Ez is hosszú hónapok alatt született meg, 1681 áprilisától az esztendő legvégéig. S noha többen is írtak róla,³¹ szisztematikus feltárással napjainkig adós a magyar történetírás. Pedig ez a kiegyezés mind a magyar állam, mind a Habsburg Monarchia történetében amiatt is kiemelten fontos, hogy helyreállította az úgynevezett Wesselényi-összeesküvés (1667–1671)³² után felborult egyensúlyt, amikor a Magyar Királyság legelső főméltóságai első ízben indítottak részben már fegyveres szervezkedést a bécsi Habsburg-udvarral szemben.

Végül II. Rákóczi Ferenc függetlenségi mozgalmát vagy szabadságharcát (1703–1711) – mivel abban csak közvetve vettek részt idegen hatalmak – 1711 májusában egyszerre zárta békeszerződésenként és az *ötödik kiegyezésként* az úgynevezett szatmári béke. Ezt az újabb magyar történetírás már nem egyszerűen vagy nem csak békeszerződésnek, hanem a bécsi udvar és a magyar rendek között meg-

29 Egy frissen megjelent kiváló példa Forgách II. Zsigmond nádor (1618–1621) kisebbik, fiatalon elhunyt fia, III. Zsigmond (1616–1645) kapcsán, elsősorban az 1644–1645 közötti háborús időszak példáján: *Szabó András Péter*: Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen: Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645). *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 2. (2014) 291–342., valamint erre a katolikus nemesi rétegre vö. még legfontosabb felső-magyarországi temetkezőhelyük kapcsán: *Zuzana Ludiková–Mikó Árpád–Pálffy Géza*: A szepeshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti cimerei. *Művészettörténeti Értesítő* 56. (2007) 313–344.

30 Thököly Imre mozgalmára nemrég új szemléletben (további bőséges irodalommal) világít rá: *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. *História–MTA TTI*, Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 23.); Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése. Ed. Peter Kónya. *Vydavateľstvo Prešovskej univerzity*, Prešov, 2009., ill. ld. még a *Hadtörténelmi Közlemények* 118. (2005) 3. számának tanulmányait.

31 *Zsilinszky Mihály*: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. MTA, Bp., 1883. (Értekezések a történeti tudományok köréből XI/2.); *Németh Sándor*: Az 1681. évi országgyűlés. Élet ny., Bp., 1915; *Jean Bérenger*: Les «Gravamina». *Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681*. Presses universitaires de France, Paris 1973. (Recherches sur les fondements du droit d'Etat au XVIIe siècle. Publications de la Sorbonne. Séries «Documents» 23.) 269–319.

32 A Wesselényi-féle mozgalomra a legfontosabb összegzések: *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I–II. MTA, Bp., 1876.; *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Akadémiai, Bp., 1990. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 91.); *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, Bp., 2003. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 423–460., ill. a horvát irodalomból: *Andželko Mijatović*: *Zrinsko-Frankopanska urota*. 2. kiad. Alfa, Zagreb, 1999.

született igen jelentős megegyezésnek, avagy megállapodásnak is nevezi.³³ Ennek számos eredményét azután az 1708-ban megkezdődő, majd megszakításokkal végül egészen 1715-ig tartó pozsonyi országgyűlés is megerősítette.³⁴

Örök felkelők vagy örök kiegyezők?

Mindezek arról tanúskodnak, hogy a Magyar Királyság politikai elitje a 17. században – a háborús időszakok alatt bekövetkező jelentős szakítások ellenére – alapjában mindig kész volt a bécsi udvarral való újabb és újabb kiegyezésre, sőt az erdélyi fejedelmekhez ideiglenesen átálló politikustársai visszafogadására is. A monarchia és a királyság megmaradását biztosító törökellenes határvédelem fenntartása, valamint a politikai, katonai és pénzügyigazgatás terén a 16. századtól fennálló kölcsönös egymásrautaltság³⁵ az 1606 utáni korszakban sem múlt el. Azaz a kompromisszumkényszer – az egyes kiegyezések esetében persze más-más, a jövőben még részletesen feltárandó módon – mind a Habsburg-udvar, mind a magyar politikai vezetés részére fennállt. Ezzel Magyarország reálisan gondolkozó világi és egyházi vezetői többségében tisztában voltak. Így a kiegyezések nemcsak *politikai kompromisszumok*, hanem sok tekintetben *politikai szükségszerűségek* is voltak. Ezek ismeretében ugyanakkor jelentősen árnyalunk kell azt az általánosan elterjedt toposzt, miszerint a magyarok az „örök lázadók”, avagy az „örök felkelők” közé tartoznak. A 17. század alapján legalább ennyire nevezhetjük őket „örök kiegyezőknek”.³⁶

Az újabb és újabb kompromisszumrendszerek folyamatos – ez ideig kevéssé vizsgált – hatalmi átrendeződésekkel és erőegyensúly-eltolódásokkal jártak mind az udvar és a magyar politikai elit, mind a rendek egyes csoportjai között. A gyakori kompromisszumkényszer ellenére a Magyar Királyság rendi elitje összesség-

33 A szatmári békére és megegyezés jellegére további bőséges irodalommal ld.: A szatmári béke története és okirattára. Közzétette, bev., jegyz. Lukinich Imre. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925. (Magyarország újkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek); *R. Várkonyi Ágnes*: „Ad pacem universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről). Századok 114. (1980) 165–197.; *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Akadémiai, Bp., 1981. (Sorsdöntő történelmi napok 6.), valamint friss szemléletben legújabban a *Századok* 146. (2012) 4. számának tanulmányait.

34 Az utóbbi monografikus feldolgozásán Kalmár János dolgozik. Vö. még ugyancsak frissen *András Forgó*: Zu den Möglichkeiten und Grenzen ständisch-politischer Handlungsfähigkeit – Das Beispiel des Herrschaftsantritts Karls VI. im Königreich Ungarn. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. Zsuzsanna Cziráki–Anna Fundárková–Orsolya Manhercz–Zsuzsanna Peres–Márta Vajnági. Ungarisches Nationalarchiv–Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Wien, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 10.) 263–269.

35 Mindezekre ld. *Pálffy G.*: A Magyar Királyság i. m. (17. jz.) passim.

36 Erről nemrég részletesen szóltam: *Pálffy Géza*: Örök vesztesek avagy örök nyertesek? Felkelések a kora újkori Magyarországon és Erdélyben. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár et al., Bp.–Győr, 2012. 283–299., főként 284–286.

gében még akkor is képes volt az ország dualisztikus irányításában³⁷ betöltött szerepének, rendi kiváltságainak és a vallásszabadságnak legalább részleges megőrzésére,³⁸ amikor az osztrák és cseh területekhez hasonlóan a 17. század közepétől a bécsi Habsburg-udvar már egyértelműen abszolutisztikus jellegű intézkedésekbe és a katolikus vallás fegyveres terjesztésébe kezdett Magyarországon is. Ezt egyébként gyakran a rendek egyes csoportjainak (főként a katolikus elitnek) a hatóság támogatásával tette.

Mindebből az is kitűnik, hogy az öt kiegyezés során az érintett felek egy része mindig számottevő engedményekre, sőt nem ritkán lemondásokra kényszerült. A Habsburg udvarnak például 1608-ban – Közép-Európában szinte egyedülálló módon – a vallásszabadság törvényi becikkelyezését is el kellett fogadnia a pozsonyi országgyűlésen.³⁹ Az 1622. évi soproni kiegyezéstől kezdve pedig a rendi kiváltságokat garantáló koronázási hitleveleket (*diploma inaugurale*) is törvénybe kellett iktatni, ami azután egészen a 19. századig bevett szokás maradt.⁴⁰ Figyelemre méltó jelenség továbbá az is, hogy mind az öt kiegyezés egyúttal magyar uralkodókoronázással (1608: II. Mátyás, 1622: Gonzaga Eleonóra királyné, 1647: IV. Ferdinánd, 1681: Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna Terézia királyné, 1712: III. Károly) is együtt járt, ami szintén a rendek pozícióinak kedvezett.

A magyar rendek a háborús állapotok és a gyakori kompromisszumkényszer ellenére is eredményesen használták ki az erdélyi fejedelmek hadjáratait saját hatalmi pozícióik és előjogaik megőrzésére. Természetesen azonban nem korlátlanul. Ezt jól jelzi például, hogy miután 1622 nyarán Sopronban a számukra igen kedvező második kompromisszumot megkötötték a bécsi udvarral, Bethlen Gábor két újabb magyarországi hadjáratát (1623–1624, 1626) – amelyeket már tekintélyes számú török–tatar segédcsapatok is támogattak – nem szélesítették rendi felkelésekké, noha lehetőségük lett volna rá. Főleg azért nem, mert nem akarták egy újabb polgárháborúba sodorni az országot azután, hogy 1622 nyarán megerősítést nyertek az ország irányításában betöltött pozícióik, kiváltságaik és vallásszabadságuk. Kiemelendő ugyanis, hogy a rendi felkelések mind az öt szakítás alkalmával orszá-

37 A Magyar Királyság dualisztikus kormányzásának sémáját ld. *Pálffy G.*: A Magyar Királyság i. m. (17. jz.) 416.: 4. ábra és színes formában: *Uő.*: A három részre szakadt ország 1526–1606. Kosuth, Bp., 2009. (Magyarország története 9.) 31., valamint a 17–18. század fordulójára főként a központi igazgatásra koncentrálna *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2013. (Fons Könyvek 4.) 289.

38 Mind a mai napig alapvető: *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I–IV. [1526–1712.] Magyarországi Protestáns Egyület, Bp., 1880–1897.

39 Magyar törvénytár. 1608–1657. törvényczikkek. Magy. jegyz. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1900. 8–9., ill. újabban *Tusor Péter*: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt. II. Mátyás kiközösítése. Aetas (2004) 4. sz. 89–105.; *Péter Katalin*: A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. In: „Frigy és békeesség legyen...” i. m. (21. jz.) 171–175.

40 Magyar törvénytár. 1608–1657. törvényczikkek i. m. (39. jz.) 174–183.: 1622. évi 2. törvény-cikk, vö. *Gustav Turba*: Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI, 1156 bis 1732. Fromme, Wien, 1903. 353–354. és *Csekey István*: A magyar trónöröklési jog. Athenaeum, Bp., 1917. 99–102.

gos bel- és polgárháborúkká is váltak. Hosszabb távon pedig – hatalmas pusztítással együtt járva – éppen e mozgalmak termelték ki az újabb felkelésekben részt vevő, fegyverforgatásban jártas elemeket.⁴¹

Örök vesztesek vagy örök nyertesek?

Külön figyelmet érdemel, hogy a kompromisszumokat a bécsi udvarral és egymással megkötő magyar politikai csoportok vezetői általában minden esetben kifejezett nyertesei voltak a kiegyezéseknek. Ez gyakran attól függetlenül is így történt, hogy az udvarral szembeni rendi felkelések vezetői vagy éppen e felkelések elkötelezett ellenfelei voltak. A Habsburgok ellen harcoló Bocskai István egyik legfőbb tanácsadója (Illésházy István) az 1608. őszi első kiegyezéskor a pozsonyi országgyűlésen, Bethlen Gábor főkapitánya (Thurzó Szaniszló) pedig az 1622. nyári diétán, a második kompromisszum alkalmával Sopronban lett nádor, azaz a Magyar Királyság világi elitjének vezetője.

A magyarországi hatalmi válságok és szakítások, majd a kiegyezések és kompromisszumkötések sokarcúságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a nádori poszton a gyorsan elhunyt Illésházyt 1609-ben már az a Thurzó György követte, aki – evangélikus vallása dacára – Bocskai egyik legfőbb fegyveres ellensége volt. Sőt 1625-ben az evangélikus Thurzó Szaniszló utódja sem lett más, mint Bethlen Gábor egyik legfőbb magyarországi riválisa, a katolikus Esterházy Miklós.⁴² Az 1711. májusi szatmári megegyezés egyik aláírója, Károlyi Sándor kuruc generális is hamarosan (1712) császári altábornagyi és magyar grófi címet kapott. Sőt egy évtizeddel később, 1723-tól egészen haláláig (1743) a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa volt, azaz fontos szerepet játszott a 18. századi Magyarország újjászületésében és új berendezésében.⁴³

Mindezek érzékletesen jelzik, hogy a bécsi Hofburg számára is igen fontos kiegyezéseket tető alá hozó magyar politikusokat a hosszú 17. században a Habsburg-udvar igyekezett széleskörűen jutalmazni, illetve tetemes háborús káraikért kárpótolni. Címekkel, tisztségekkel, birtokokkal, kegydíjakkal és különféle privilégiumokkal egyaránt. Ugyanakkor a törvényes uralkodóval ideiglenesen szakítók, sőt ellene akár éveken át fegyveresen harcolók esetében is csupán az 1670. évi főúri összeesküvést követte megtorlás, azaz több arisztokrata és köznemes kivégzése. A többi fegyveres és politikai konfliktust sikerült kölcsönös kompromisszumok útján, az öt kiegyezés során viszonylag megnyugtató módon rendezni.

41 Ezen új szemléletben próbáltam nemrég a 17. századi magyar társadalomfejlődést összegezni: *Pálffy G.: Romlás és megújulás i. m. (18. jz.) 7–25. és 50–58.*

42 *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1648.* Maecenas, Bp., 1988. 70.

43 *Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Gondolat, Bp., 1988. (Magyar História. Életrajzok); Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kieg., bev. Mészáros Kálmán. História-MTA TTI, Bp., 2005 (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) 220–221., ill. legújabban a régi irodalmat is összegezve: Kovács Ágnes: Károlyi Sándor és Pálffy János a szatmári megegyezésért. Századok 146. (2012) 853–865.*

E példák azt is jól mutatják, hogy a magyar rendek legbefolyásosabb irányítói akár a rendi felkelések vezetőiként, akár az azokat lezáró kiegyezések megszervezőiként szinte mindig nyertesek voltak.⁴⁴ Természetesen leszámítva a Rákóczi-szabadságharc ugyan amnesztiát kapó, de végül nagy számban emigrált kuruc vezetőit. A kiegyezéssorozat ráadásul mindannyiszor garantálta a rendek szabadságjogait, és kisebb-nagyobb mértékben – még a fokozódó ellenreformáció⁴⁵ idején is – a vallásszabadságot. Emellett biztosította a magyar politikai elit meghatározó részvételét Magyarország belpolitikájának, közigazgatásának és igazságszolgáltatásának irányításában; a hadügyekből azonban a rendek – az állandó hadsereg kialakulásával és a határörvidék (*Militärgrenze*) 18. század eleji megszervezésével – jelentősebb részben kiszorultak.⁴⁶ Mindezeknek köszönhetően a 17–18. századi közép-európai Habsburg Monarchiában a Magyar Királyság bírt az egyik, ha nem a legerősebb rendiséggel,⁴⁷ az abszolutizmus pedig a Lajtától keletre nem volt bevezethető.⁴⁸ Ennek ellenére a kompromisszumok a bécsi udvar számára is majd mindig kiemelkedő jelentőséggel bírtak, hiszen biztosították a monarchiában Magyarország viszonylag stabil helyét. Az utóbbi ugyanis a Habsburg államalakulat számára a teljes kora újkorban mind katonai, mind gazdasági szempontból meghatározó jelentőségű volt.

Végül kiemelten hangsúlyozandó, hogy az erdélyi fejedelmekkel kötött békéket követő öt kiegyezés minden esetben több évig tartó országos bel- és polgárháborúnak vetett véget, azaz meghatározó szerepet játszott a Magyar Királyság pacifikálásában.⁴⁹ Másként fogalmazva a kompromisszumkötések Magyarország

44 Részletesebben újabban *Pálffy G.*: Örök vesztesek i. m. (36. jz.) 296–298.

45 Minderre újabban *Peter Kónya*: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670–1711). Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV, Prešov, 2000. (Acta Collegii Evangelici Prešoviensis 6.); *István H. Németh*: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. Historický časopis 57. (2009) 641–658.; *Mihalik Béla Vilmos*: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. Fons 17. (2010) 255–320.

46 *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Zrínyi, Bp., 2004.; *Oross A.*: i. m. (37. jz.)

47 *Joachim Bahlcke*: Hungaria eliberata? Zum Zusammenstoß von altständischer Libertät und monarchischer Autorität in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas. Hrsg. Petr Maťa–Thomas Winkelbauer. Steiner, Stuttgart, 2006. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 24.) 301–315.; *Jean Bérenger–Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Bp., 2008. A 18. századra: *H. Balázs Éva*: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Magvető, Bp., 1987.; *R[obert] J[ohn] W[eston] Evans*: Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867. Oxford University Press, Oxford–New York, 2006.; *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. 2. jav. kiad. Balaton Akadémia, Keszthely, 2010. passim.

48 Erről nemrég egy német dolgozatban szoltam: *Géza Pálffy*: Zentralisierung und Lokalverwaltung. Die Schwierigkeiten des Absolutismus in Ungarn von 1526 bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740 i. m. (47. jz.) 279–299.

49 A békekötések pacifikációs szerepét az erdélyi fejedelmek legitimitációjának vizsgálata kapcsán már Gebei Sándor is hangsúlyozta, de véleményét – miszerint az erdélyi fejedelmek és a Habsburg-uralkodók 17. századi békekötéseit is pacifikációknak (azaz megbékélésnek, megbékítés-

legalább időleges békés fejlődésének is utat nyitottak, aminek ugyancsak óriási jelentősége volt mind a Magyar Királyság, mind az általa az oszmánok ellen védelmezett Közép-Európa számára. A Habsburg-udvarnak ugyanis a magyarországi béke fenntartása és a törökellenes védelem biztosítása a harmincéves háború (1618–1648), majd a spanyol örökösödési háború (1701–1714) alatt egyaránt szinte létérdeke volt. A hosszú 17. század eddig kevés figyelemre méltatott kiegyezés-sorozatával a Magyar Királyság politikai elitje tehát gyakran igen nehéz helyzetekben hozott olyan döntéseket, amelyekkel bizonyította: kölcsönös engedmények és lemondások segítségével össze lehetett egyeztetni a Habsburg-udvarral kötött kompromisszumokat a magyar rendi állam legalapvetőbb érdekeivel.

GÉZA PÁLFFY

THE CENTURY OF RUPTURES AND COMPROMISES: THE HISTORY OF THE KINGDOM OF HUNGARY IN THE SEVENTEENTH CENTURY FROM A NEW PERSPECTIVE

The long 17th century, extending from the Peace of Vienna in 1606 to the Treaty of Szatmár in 1711, occupies a special place within the history of the Kingdom of Hungary. Its interpretation has traditionally been determined by the independentist approach of Hungarian romantic national historiography, which was born in the second half of the 19th century. Consequently, as late as the 1950s and 1970s the 17th century was still regarded as the most decisive period of the Hungarian struggles for independence, while in the 1980s and 1990s its most salient feature was identified in the alleged attempts launched from the Principality of Transylvania at the unification of the Hungarian Kingdom. On the basis of several years of archival research, and following in the footsteps of such historians as Robert Evans from Oxford, Thomas Winkelbauer from Vienna and Jean Bérenger from Paris, the author of the present study rather examines the history of the Hungarian Kingdom in the 17th century as part of a relationship between the Central European Habsburg Monarchy and the Kingdom of Hungary, the Habsburg court of Vienna and the Hungarian political elite. Within such a framework, the history of Hungary between 1606 and 1711 can be regarded as the century of ruptures and compromises. For the course of the century was determined by five important compromise-systems (1608: Pozsony/Pressburg, 1622: Sopron/Ödenburg, 1647: Pozsony, 1681: Sopron, 1711: Szatmár), practically all of which were elaborated at the Hungarian diet, and were accompanied by ruler coronations (1608: Hungarian King Matthias II, 1622: Queen Eleonora Gonzaga, 1647: King Ferdinand IV, 1681: Queen Eleonora Magdalena Theresia of Pfalz-Neuburg, 1712: King Charles III).

Each of these compromises guaranteed the privileges and liberties of the Hungarian estates, and secured for the Hungarian political elite a decisive role in shaping the domestic politics, local administration and judicial system of Hungary. As a result, among all the

nek, társadalmi békének) kellene neveznünk – ismereteim szerint szakmai körökben igen kevesen osztják, s magam sem tartom megalapozottnak. *Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitímációjának kérdéséhez.* In: *Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből.* Szerk. Ballabás Dániel–Borbély Zoltán. Líceum Kiadó, Eger, 2012. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések 6.) főként 40–41. és 47–50.

constituents of the Habsburg Monarchy in the 17th and 18th centuries Hungary was one of the strongest in terms of sovereignty and estate state formation, and absolutism could not be introduced east of the Leitha river. In the light of recent research the topos which regards the Hungarians as “perennial rebels” should also be nuanced. With regard to the 17th century the term of “perennial compromise-seekers” could be applied to them as well. And, finally, the study draws attention to the fact that the history of the Kingdom of Hungary and that of the Principality of Transylvania in the 17th century, despite the manifold contacts between them, cannot be described within the framework of one and the same model or concept, for whereas the former was an important part of the Central European Habsburg Monarchy, the latter belonged to the sphere of interest of one of the strongest states of the contemporary world, namely the Ottoman Empire.

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population.
On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom 1
- Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises:
The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective 51
- Gábor Erdődy: László Szalay the Politician 67
- Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen 97

WORKSHOP

- Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts
of the Martinovics Conspiracy 121
- Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe:
Cracow and Danzig as Free Cities 131

REVIEW ARTICLE

- Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective 155

COMMEMORATION 175

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

